

УДК 37.017.4

ГЕНЕЗА ІДЕЙ ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

К.А. Пекач

У статті реконструйовано еволюцію поглядів українських мислителів і педагогів на виховання громадянської відповідальності особистості. Показано, що громадянська відповідальність як соціальний феномен виникає із розвитком протодержавних та державних утворень на території України. Виділено відповідні періоди у розвитку педагогічної думки щодо виховання громадянської відповідальності дітей і молоді, позначені впливом домінуючих ідей на різних етапах становлення української культури у дохристиянську та християнську добу, епоху Середньовіччя, Відродження і Реформації, Нового і Новітнього часу.

Ключові слова: реконструкція ідей виховання громадянської відповідальності, громадянська відповідальність, звичаєве право, юридичне право, правова свідомість, громадянські цінності, взаємозв'язок моральної та громадянської відповідальності людини.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. На етапі розбудови новітньої незалежної української державності, посилення загроз її територіальній цілісності і суверенітету, відцентрових тенденцій, розгортання озброєних сепаратистських рухів, підтримуваних зовні, все більшої ваги і значення набувають питання формування у підростаючого покоління національної самосвідомості, визнання і поваги до інституту української держави як форми самоорганізації народу, плекання у дітей та молоді почуття громадянського обов'язку і відповідальності, усвідомлення своєї повинності перед країною, державою, українським суспільством. З огляду на це, стратегічним пріоритетом шкільної освіти має стати не тільки формування знань, умінь і навичок, підготовка дітей і молоді до життя і праці, а й виховання громадянської відповідальності як важливого психологічного утворення особистості, що дозволить

українському народові вистояти і перемогти в умовах зовнішньої агресії, зростання терористичних загроз, ведення антиукраїнської гібридної війни, світової економічної, екологічної та ресурсної кризи. Відповіді на ці питання у доленосний для нашої країни час слід шукати у філософських і педагогічних ідеях мудреців минулого. Адаптувавши ці ідеї до вимог історичного моменту, зможемо культивувати їх в сучасній школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реконструкцією минулої реальності у контексті генези ідей виховання громадянської відповідальності дітей і молоді займалися різні українські учені Г.Васянович [1], М.Левківський [6], І.Сопівник [15; 21], Р.Сопівник [21], С.Рашидов [13], О.Сухомлинська [18] В.Шинкарук [21] та інші. Проте системно і комплексно питання виховання громадянської відповідальності дітей і молоді на різних історичних етапах розвитку педагогічної думки в Україні розроблені недостатньо.

Мета статті полягає у реконструкції розвитку ідей виховання громадянської відповідальності особистості в українській педагогічній думці.

Виклад основного матеріалу. Витоки практики громадянського виховання знаходимо ще на зорі виникнення різних форм протодержавних утворень на території України у кіммерійців (IX-VII ст. до н.е.), таврів (X-I ст. до н.е.), скіфів (VII-III ст. до н.е.), сарматів (III ст. до н.е. – IV ст. н.е.) тощо. Відомо, що у античних містах-державах, заснованих на території Північного Причорномор'я і Криму греками у VIII-VII ст. до н.е. приділялась значна увага вихованню дітей (учили читати, рахувати, писати, формували навички красномовства, приділяли значну увагу фізичній підготовці). Окрім цього, ставились завдання формування особистості громадянина, що включали елементи патріотизму, економічної, політичної культури, правової свідомості, відданості державі. Це підтверджують археологічні знахідки. Під час розкопок древнього Херсонесу (на околицях Севастополя) знайдено плиту, на яку нанесено клятву юнаків цього полісу: «Присягаюсь думати про порятунок та свободу держави і громадян. Не зраджувати їх і нікому не віддавати. Не буду руйнувати демократичного ладу і повідомлю про усіх змовників. Нікому не буду видавати державних таємниць. Не буду приймати дарів і не даватиму їх зі шкодою для держави й громадян. Хліб, який зберу, буду продавати тільки в Херсонесі» [10, с. 46-47].

Українська народність бере початок від слов'янських племен, які за словами Нестора Літописця «по довгих же часах сіли ... по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська... Так само і ті слов'яни прийшовши сіли по Дніпру і назвались полянами, а інші деревлянами, бо осіли в лісах... І так розійшовся слов'янський народ, а від його імені й дістали свою назву слов'яни...» [7, с. 3-4].

Георгій Амартол у літопису говорить, що «кожному народові дано закон. В одних є писаний, а у других – звичай, який ті, що не мають писаного закону, уважають отчим законом» [10]. Таким чином, приналежність людини до певної громади, накладала на неї обов'язок виконання писаного закону чи звичаєвого права. Про звичаї слов'ян красномовно говорить Маврикій Стратег: «Племена слов'ян і антів схожі за своїм способом життя, своїми звичаями, своєю любов'ю до свободи; їх ніяким чином не можна схилити до рабства або підкорення у своїй країні. Їх багато, вони сміливі, легко витримують спеку, холод, дощ, наготу, нестачу їжі» [8]. Звідси випливає, що у древніх слов'ян свобода була однією із найважливіших громадянських цінностей, а готовність її захищати від посягань зовні гарантувалась сміливістю, фізичною силою і витривалістю воїнів.

З розвитком державності у слов'ян появився звід законів («Закон Руський»), що визначав права та обов'язки громадян головним чином у сплаті данини та виконанні військової повинності. За часи Ярослава Мудрого було впорядковано закони і видано новий звід – «Руська правда». У період князювання синів Ярослава цей звід називався «Правдою Ярославичів». Документ був першим відомим історикам письмовим зведенням законів Київської держави, підвищував рівень правової і громадянської свідомості народу. Важливим досягненням тогочасного права, і як наслідок, свідченням розвитку громадянської свідомості, – була відміна смертної кари, та заміна тілесних покарань штрафами.

Значний вплив на формування громадянської відповідальності людей руської доби мала релігія: до 988 р. – язичництво (принцип толіону, кровна помста); після – християнство. Під його впливом динамічно розвивалась культура, писемність, освіта і педагогічна думка. Важливим джерелом того часу, у якому віднаходимо ідеї виховання громадянської відповідальності, було «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона (XI ст.). Він підкреслює, що Закон був даний людям через Мойсея, а істина і благодать даровані Христом. У цьому творі пропагуються такі цінності як гуманізм, людинолюбство,

державний патріотизм, повага до національного лідера і відповідальність [5, с. 83]. З цього випливає, що законслухняним громадянином Київської держави часів Володимира вважався віруючий християнин, який керується настановами нагорної проповіді Христа [5, с. 85].

Ще однією пам'яткою педагогічної думки того часу було «Поучення дітям» Володимира Мономаха (1113-1125 р.). У ньому чітко простежується цілий ряд важливих складових громадянської відповідальності особистості, а саме: законслухняність – «не задрить тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть» [9].

Таким чином, педагогічна думка доби Середньовіччя у Київській Русі щодо формування громадянської відповідальності позначена впливом християнської релігії, що гуманізувала, як звичаєве, так і писане право громади і відповідно до моральних приписів державної релігії.

Значні надбання у контексті виховання громадянської відповідальності молодого покоління знаходимо у трактатах мислителів і педагогів доби Відродження. Серед них на особливу увагу заслуговує «Поучення польському королеві Сигізмунду Августу» Станіслава Оріховського-Роксолана, який вважав, що відповідальний громадянин і правитель є той, хто постійно здобуває знання, бо «ніхто не зробить нічого корисного навіть у найнезначнішому мистецтві, якщо не буде вчитися». Крім того, громадянин, який дбає про державу, має навчитися «стримувати свої бажання немов коня уздечкою». На думку мислителя, кожен громадянин, який хоче бути корисний своїй державі, має спочатку набратись від своїх учителів мудрості, стати моральним [11, с. 271]. Мислитель звертається до проблеми співвідношення волі правителя і закону і вирішує цю дилему на користь закону [11, с. 275].

Важливо відмітити, що в Острозі у 1576 р. князем Костянтином-Василем Острозьким було засновано перший вищий заклад освіти на українських теренах, який став центром культури, просвіти і виховання. Книги, що використовувались у навчальному процесі академії, плекали у молоді такі громадянські чесноти як свободолубство і толерантність. Зокрема, Христофор Філалет виводить ідею свободи совісті у ранг найважливіших прав людини і громадянина [16].

Впливовим осередком продовження українських традицій були братські школи, що прищеплювали учням патріотизм, повагу і любов до рідної землі, розвивали українську мову. У 1632 році шляхом злиття Київської братської та Лаврської шкіл створено Києво-Могилянську

академію. Вона була демократичним закладом, в якому усі посади були виборними, існувало розвинене студентське самоврядування у формі Конгрегації – яке зосереджувалось не тільки на релігійному вихованні, а й спонукало студентів до самовиховання почуття національної гідності, виробляло уміння захищати свої інтереси, толерантно ставитись до інакодумців.

Одним із провідних професорів Києво-Могилянської академії був Феофан Прокопович, який у трактаті «Про риторичне мистецтво» (1706 р.) спонукає шукати в усьому причинно-наслідковій зв'язки, керуватись здоровим глуздом і логікою, у тому числі у пізнанні громадянської норми, визначенні законності вчинків, поведінки людей. Для розвитку громадянського правового суспільства, з точки зору філософа, потрібне справедливе змагальне судочинство [12, с. 327]. Феофан Прокопович вважає, що громадянська свідомість людей залежить багато у чому від невідворотності справедливого покарання, бо не можна «вести справу, коли злочин доводиться встановлювати на підставі здогадів, тому що ця справа неясна та не певна, бо її доводиться витягувати наче з темноти» [12, с. 329]. У вихованні поваги до держави, яка з точки зору філософа є благом, слід використовувати Слово Боже, бо коли слабне держава, а від так і закон, то є інший закон, захований глибоко у серці людини, – «любити і боятись бога, берегти своє життя... не творити іншому того, що собі не хочеш, почитати отця і матір свою» [12, с. 332].

Професори Академії пропагували свободу, сміливість і відвагу, відданість вітчизні як найважливіші громадянські чесноти. Як зазначають І.В. Сопівник та Р.В. Сопівник «П. Могила (засновник і фундатор академії – примітка К.П.) розробляв морально-соціальні постулати поведінки студентів, беручи за основу звичаї, обряди і традиції українців... Це мало особливе значення для усвідомлення людьми своєї етнічної приналежності, збереження генетичного зв'язку поколінь» [15, с. 10-11].

Видатний український філософ, поет, педагог і просвітителю Григорій Савич Сковорода був одним із тих, хто у своїх творах відстоював ідеї демократії, свободи, людинолюбства і добродійності патріотизму [15].

Не можна обійти увагою створене у першій половині XIX ст. Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем, Яковом Головацьким громадсько-культурне об'єднання молодих українських демократів і патріотів під назвою «Руська Трійця», ціллю якої було пробудження національної свідомості народу, популяризація рідної мови,

відродження українських звичаїв і традицій. Усе це знайшло найповніше вираження у виданому «Руською Трійцею» альманасі «Русалка Дністрова» (1837 р.) [10, с.393]

Значний вплив на виховання громадянської свідомості і поведінки українців здійснив Т.Г. Шевченко, який закликав наш народ до боротьби проти поневолення, полонізації і зросійщення, оспівував волю і свободу і самостійність України як найвищу цінність: «Подивіться на рай тихий, на свою країну, полюбіте щирим серцем Велику руїну, розкуйтеся, братайтеся, у чужому краю не шукайте, не питаєте того, що немає і на небі, а не тільки на чужому полі. В своїй хаті своя правда, і сила, і воля» («І мертвим і живим...») [20].

Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Гулак-Артемовський у 1846 р. створили Кирило-Мефодіївське братство, метою діяльності якого було «добиватися скасування на Україні всякої неволі, розкріпощення селянства, свободи віри, слова і друку, переведення повної рівноправності, знищення усяких класових привілеїв і нерівностей, поширення освіти й піднесення добробуту народного. Останньою ж метою товариство ставило зведення справжнього народовластя на Україні» [2].

Цінною для сучасного громадянського виховання є педагогічна спадщина К.Д. Ушинського (виховання відданих Батьківщині патріотів; запровадження до навчальних планів школи як окремого предмету вітчизнознавства; ідея народності в педагогіці: кожен народ має свою історію та самобутність, особливі географічні та природні умови життя; навчання має відбуватися рідною мовою) [3]. К.Д. Ушинський був переконаний, що «коли селянин відчує себе ... громадянином держави, тоді і в ньому розкриються громадянські добродійності. ...В характері простого народу багато могутніх задатків чесно громадянськості» [14].

Важливі у контексті нашого дослідження ідеї М.П. Драгоманова (боротьба за конституційні права і свободи, побудова парламентської держави, де можуть бути реалізовані громадянські права і свободи) [14].

Француженка і німкеня за етнічною приналежністю і відданий патріот, справжній громадянин української держави, педагог-новатор Софія Федорівна Русова вважала, що уся система виховання повинна розвивати кожну дитину як бажаного майбутнього громадянина своєї країни [4].

Незрівнянно великий вклад у виховання громадянської відповідальності дітей і молоді внесли А.С. Макаренко (майбутній

громадянин – це кваліфікований фахівець, має знання в галузі економіки і політики, оволодів виробничими навичками, працелюбний, відповідальний перед своїм колективом та усім суспільством, оптимістично налаштований і прагне досягнення перспективних цілей, що пов'язані з кращим майбутнім країни і народу) та В.О. Сухомлинський (вважав, що патріот держави є політично грамотним, усвідомлює, що таке демократія, здатний відстоювати свої права, знає закони, «громадянська відповідальність – це насамперед любов до Батьківщини, праця на її користь, це ідеали, яким ми присвячуємо своє життя, високі духовні помисли») [18].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, витоки практики громадянського виховання знаходимо ще на зорі виникнення різних форм протодержавних утворень на території України, що підтверджується археологічними знахідками. До появи зводу законів значну роль у формуванні громадянської відповідальності відіграло звичаєве право. У добу Київської держави великий вплив на формування громадянської позиції особистості мало Християнство.

У добу Відродження і Просвітництва Станіслав Оріховський, Христофор Філалет, Феофан Прокопович та визначні освітні і культурні осередки (братства, Острозька, Києво-Могилянська академії) пропагували ідеї гуманізму, патріотизму, християнської смиренності, підтримки влади і послухання перед нею.

Серед мислителів, які внесли великий вклад у розвиток ідей виховання громадянської відповідальності особистості слід віднести: Г. Сковороду, М. Костомарова, Т. Шевченка, М. Шашкевича, І. Вагилевича, С. Русову, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Перспективою подальших досліджень є вивчення сучасних педагогічних досліджень у галузі виховання громадянської відповідальності особистості.

Література

1. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. П. Васянович. – К., 1997. – 55 с.
2. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Михайло Грушевський. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
3. Дровозюк Л. Костянтин Дмитрович Ушинський: біля основ наукової педагогіки й народної школи / Л. Дровозюк. – К.: Видавничий дім «Простір», 2007. – 64 с.

4. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової: навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / передмова М.Д.Ярмаченка. / Іван Васильович Зайченко. – 3-є вид., доп. переробл. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2006. – 232 с.
5. Іларіон. Слово о Законе и Благодати // История политических и правовых учений: [хрестоматия] / [сост. проф., д-р. ист. наук Г.Г.Демиденко]. – Харьков: Факт, 1999. – С. 79-89.
6. Левківський М. В. Формування відповідального ставлення до праці в школярів / М. В. Левківський. – К.: Педагогічна думка, 1996. – 216 с.
7. Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В.Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
8. Маврикій Стратег про слов'ян і антив, кінець VI ст. [Електронний ресурс] / Маврикій Стратег. – Режим доступу: <http://ibib.ltd.ua/mavrikiy-strateg-slavyanah-antah.html>. – Назва з екрана.
9. Мономах В. Поучення / Володимир Мономах // Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В.Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – С. 454-462.
10. Новий довідник: Історія України. – 6-те вид., стереотипне. – К.: ТОВ «КАЗКА», 2012. – 736 с.
11. Оріховський-Роксолан С. Поучення польському королеві Сигізмунду Августу (1543) / Станіслав Оріховський-Роксолан // История политических и правовых учений: [хрестоматия] / [сост. проф., д-р. ист. наук Г.Г.Демиденко]. – Харьков: Факт, 1999. – С. 270-286.
12. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво / Ф. Прокопович // История политических и правовых учений: [хрестоматия] / [сост. проф., д-р. ист. наук Г.Г.Демиденко]. – Харьков: Факт, 1999. – С. 325-337.
13. Рашидов С.Ф. Вплив цінностей громадянського суспільства на формування ціннісної свідомості студентської молоді / С. Ф. Рашидов // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка № 2(13). – 2014. – С. 78-83.
14. Руденко Ю. Велети української духовності / Ю. Руденко // Освіта. – 2004. – №20. – С. 6-7.
15. Сопівник І.В. Виховання громадянина в аграрному вищому навчальному закладі / І. В. Сопівник, В. П. Лисенко, Р. В. Сопівник. – К.: Видавничий центр НАУ, 2007. – 217 с.
16. Стратій Я. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI-XVII ст. / Я.Стратій // Острозька давнина. Т.1. – Львів, 1995. – С. 93.
17. Сухомлинська О. Громадянське виховання: спадщина і сучасність / О. Сухомлинська // Управління освітою. – 2005. – № 24, грудень – С. 3.
18. Сухомлинська О.В. Громадянами не народжуються / Ольга Василівна Сухомлинська // День. – 2002. – №5. (11.01). – С. 2.
19. Ушинський К.Д. Собр. соч.: В 11 т. / Костянтин Дмитрович Ушинський. – М. – Л.: 1948. – Т.2. – С. 444.

20. Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Григорович Шевченко. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – С. 348-354.
21. Шинкарук В. Д. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах (для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка») / В. Д. Шинкарук, Р. В. Сопівник, І. В. Сопівник – К.: ЦП «Компринт», 2015. – 236 с.

ГЕНЕЗИС ИДЕЙ ВОСПИТАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УКРАИНСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

К.А. Пекач

В статье реконструирована эволюция взглядов украинских мыслителей и педагогов на воспитание гражданской ответственности личности. Показано, что гражданская ответственность как социальный феномен возникает с развитием протогосударственных и государственных образований на территории Украины. Выделены соответствующие периоды в развитии педагогической мысли по воспитанию гражданской ответственности детей и молодежи, отмечены влиянием доминирующих идей на разных этапах становления украинской культуры в дохристианскую и христианскую эпоху, эпоху Средневековья, Возрождения и Реформации, Нового и Новейшего времени.

Ключевые слова: реконструкция идей воспитания гражданской ответственности, гражданская ответственность, обычное право, юридическое право, правовое сознание, гражданские ценности, взаимосвязь моральной и гражданской ответственности человека.

GENESIS OF IDEAS EDUCATION CIVIL LIABILITY IN UKRAINIAN PEDAGOGICAL THOUGHT

К.А. Pekach

The article reconstructed the evolution of the views of Ukrainian thinkers and educators in the education of the civil responsibility of the person. It is shown that the civil liability, as a social phenomenon that occurs with development protogostudarstvennyh and state formations on the territory of Ukraine. Select the corresponding periods in the development of educational thought on education of civil responsibility of children and youth, noted the influence of the dominant ideas at different stages of development of Ukrainian culture in the pre-Christian and Christian times, the Middle Ages, the Renaissance and the Reformation, modern and contemporary.

Keywords: reconstruction of education ideas of civil liability, civil liability, customary law, a legal right, legal awareness, civic values, the relationship of moral and civil responsibility of the person.

Пекач Катерина Афанасіївна – заступник директора з навчально-виховної роботи Кловського ліцею №77 (м. Київ, Україна).
E-mail: pekach_ka@ukr.net

Pekach Catherine Afanasevna – deputy director for educational work Klovsky Lyceum №77 (Kiev, Ukraine.). E-mail: pekach_ka@ukr.net

УДК 371.13:5(07)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ КОНЦЕПТ ВИЗНАЧЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПОЛЬЩІ

М. А. Раковська

Опираючись на критерії розвитку аксіологічного потенціалу вчителя іноземної мови, у статті концептуалізовано систему емпіричних методів, за допомогою яких процес визначення відповідних рівнів аксіологічного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови у Польщі набуде ознак аргументованості і фактичності. Зазначено, що методи (і класичні – адаптовані польськими дослідниками, і авторські), дозволять також оцінити показники критеріїв розвитку аксіологічного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови у Польщі, що визначені нами у попередніх роботах. Комплексно, у дуалістичному вимірі розглянуто питання вибору і примінення методів для перевірки встановлених рівнів розвитку аксіологічного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови. Відмічено те, що, з одного боку, необхідно впроваджувати традиційні методики, що пройшли багаторазову апробацію, а з іншого – необхідно навчити дослідника створювати і використовувати авторські методики. Наголошено про потребу створення «методичного кейсу», який міг би раціонально використовуватись для вирішення низки дослідницьких завдань.

Ключові слова: вчитель, аксіологічний потенціал, метод, методика, діагностика.

Постановка проблеми. Питання правильного вирішення способів отримання достовірних даних є одним із найголовніших при